

ТИПИ РОЛЬОВОГО ГЕРОЯ У ЛІРИЦІ ІВАНА ФРАНКА

Мороз Людмила Володимирівна

кандидат філологічних наук,

професор кафедри іноземних мов

Рівненського державного гуманітарного університету

вул. Пластова, 31, Рівне, Україна

У статті досліджено художній феномен рольової лірики як поетичного тексту, побудованого у формі цілісного мовленнєвого висловлювання, організованого від особи, що дистанційована від автора і не може бути із ним ототожнена з огляду на декларований у творі біографічний, соціально-історичний або гендерний статус суб'єкта мовлення, а також репрезентоване ним коло морально-етичних, ідеологічних, естетичних, екзистенційних цінностей та уявлень.

До окремого різновиду рольової лірики віднесено й поетичні тексти, які загалом побудовані у формі вислову одного або кількох персонажів, тоді як представництво автора мінімізовано у них до окремих й фрагментарних реплік, що виконують функцію специфічного рамкового елемента, який формально поєднує репрезентовані суб'єктні форми, але не переводить їх у художню площину автоспсихологічної форми вираження. Даний тип рольової лірики побудований у формі монологу чи діалогу двох і більше персонажів або рольової драматургічної сценки, де авторський голос виконує функцію ремарок, що зв'язують голоси представлених у творі суб'єктів поетичного мовлення.

Проаналізовано проблематику теоретичних пошуків літературознавців у дослідженні специфіки суб'єктної організації лірики. Охарактеризовано спектр суб'єктів поетичного мовлення рольової лірики.

Зроблено спробу типологізації рольових типів вираження авторської свідомості у ліриці І. Франка. Проаналізовано різновиди власне рольового типу героя – персоналізований та персоніфікований, а також формально-рольового типу та його суб'єктних форм – героя-маски та героя-емблеми.

Власне рольовий тип визначено як тип героя, ступінь предметної об'єктивації якого засвідчує його категоричну (принаймні, зовні декларовану) нетотожність із особою автора, мотивовану їхньою біографічною, соціально-професійною, екзистенційною тощо несумісністю.

Формально-рольовий тип представлено героєм, суб'єктний потенціал якого чітко не відокремлений від вираження власне авторської свідомості. Відтак, формально-рольовий тип героя виступає як специфічна синкретична суб'єктна форма, яка поєднує майже не дистанційовані форми суб'єктного вияву автора і його (у даному разі) псевдо- або квазі-рольового героя.

Розглянуто питання, пов'язані із прийомами композиційного та мовленнєвого оформлення поетичного рольового тексту. Окреслено концептуально-змістовні його ракурси, які виявляють себе на рівні вираження ідейно-тематичних концептів твору.

Ключові слова: рольова лірика, автоспсихологічна лірика, рольовий герой, персоналізований тип героя, персоніфікований тип героя, герой-маска, герой-емблема.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Попри багатовікову історію дослідження художньої специфіки та історичної поетики творів ліричного роду літератури, чимало питань, які стосуються особливостей його жанрової та стильової організації усе ще залишаються недостатньо вивченими та опрацьованими. До числа чи не найбільш гострих дискусійних проблем теоретичної ідентифікації лірики відноситься проблема її суб'єктної організації, точніше – місця автора у системі суб'єктних форм вираження авторської свідомості у поетичному творі. Особливої актуальності ця проблема набула у зв'язку як із загальним ускладненням в поезії XIX і особливо XX ст. форм вираження авторської свідомості, так і з утвердженням у її масиві так званої рольової лірики, протиставленої ліриці автоспсихологічній. Однією з основних тео-

ретичних проблем у цій літературознавчій сфері є проблема неможливості прямого ототожнення суб'єкта мовлення, від особи якого організована розповідь у ліричному творі, з особою його автора. Голос автора і голос суб'єкта, від особи якого ініційовано мовлення у тексті поетичного твору, можуть бути поєднаними шляхом набуття ними різноманітних форм художнього синтезу або, за висловом літературознавців, «багатоголосся».

Феномен рольової лірики, на відміну, звичайно до певної міри, від лірики автоспсихологічної, є достатньо складним і у належному обсязі ще не опрацьованим сучасним літературознавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання специфіки суб'єктної організації лірики потрапляють у поле зору літературознавців лише у XX ст., між тим, як суб'єктна проблематика, на думку С. Бройтмана, у сучасному літературознавстві розглядається як «основна для розуміння

самої «ідеї лірики» [1, 527]. Проблематика теоретичних пошуків, яка стосується дослідження питань специфіки суб'єктної організації лірики і, зокрема, лірики рольової, репрезентована літературознавчими розвідками В. Виноградова, М. Бахтіна, Б. Кормана, С. Бройтмана, М. Ткачука, І. Шацького, В. Назарця та ін.

Метою статті є узагальнення та систематизація проблематики теоретичних пошуків літературознавців у дослідженні специфіки суб'єктної організації лірики й, зокрема, класифікації типів героїв рольової лірики І. Франка. Зазначена мета обумовлює вирішення таких завдань: 1) виокремити персоналізованого та персоніфікованого типів рольових героїв лірики І. Франка, 2) схарактеризувати формально-рольовий тип персонажів рольової лірики І. Франка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема класифікації типів рольових героїв ліричних творів є особливою актуальною, оскільки сьогодні у працях, присвячених цьому художньому феномену, не лише відсутні спроби розробки подібної типології, а й не вироблені чіткі критерії, які б дозволили це зробити. З огляду на це, вважаємо за доцільне виокремлення двох основних типів рольового героя поетичних творів – власне рольового (з його тематичними різновидами) та формально-рольового (з різними формами вияву його суб'єктної свідомості).

Власне рольовий тип та його різновиди. Власне рольовий тип – це представлений у творі герой, ступінь предметної об'єктивації якого засвідчує його категоричну (принаймні зовні декларовану) нетотожність із особою автора, мотивовану їхню біографічною, соціально-професійною, екзистенційною тощо несумісністю. Герой цього типу є своєрідним аналогом персонажа епічних творів. Він повністю дистанційований від автора і виокремлюється у поетичному тексті як цілком самостійний суб'єкт мовлення і вияву певної світоглядної позиції. В рольових поетичних текстах цей тип героя виступає у двох різновидах, які можна назвати персоналізованим та персоніфікованим. До персоналізованого відноситься такий тип власне рольового героя, у якому відтворено образ уявної людської особи (кола осіб) або надлюдської істоти. Персоніфікований тип власне рольового героя відтворює природний, технічний тощо образ, через який зімітовано поведінку та властивості людської істоти.

Персоналізований тип. Внутрішні різновиди персоналізованого типу власне рольового героя доцільно виокремлювати за ознакою його належності до різних сфер людської життєдіяльності, зокрема, – соціально-психологічної, громадсько-політичної, культурно-історичної та міфологічної.

Соціально-психологічна сфера. Герої, що належать до соціально-психологічної сфери людської життєдіяльності, це, як правило, особи, змальовані у контексті тих або тих аспектів приват-

ного життя та професійної діяльності людини. Рольова соціально-психологічна сфера у ліриці І. Франка представлена достатньо значною кількістю поезій. Приватний аспект життя людини, зокрема, змальовано у його рольових поезіях «Сурка» (розповідь «бідної жидівки», якій «не дав Бог ні росту, ні вроди» [2, 215] про свою нелегку життєву долю), «У цадика» (монолог єврейської жінки, яка з метою вирішення своїх сімейних проблем звертається за допомогою до цадика – єврейського рабина-чудотворця), «Матрона-комірниця» (історія драматичної життєвої долі жінки-наймички, яка живе з чоловіком поза шлюбом), «Мачуха» (сповідь молодого хлопця, якого гнітить сварлива мачуха, що перетворила його домівку і життя його родини на суцільне пекло).

Рольовий ракурс професійної діяльності людини представлено у ліриці І. Франка поезіями «Тріолет» (любовний діалог двох рольових героїв), «Поет мовить» (звернення анонімного поета до України, в якому він просить вибачення за те, що не виправдав тих сподівань, які вона поклала на нього, закликаючи до боротьби з тиранами), «Оповідання цюпасника» (сумна розповідь селянина, який внаслідок складних життєвих обставин втратив усе своє майно, жінку і дітей, і, зрештою, потрапив під арешт), «Майстер Свирид» (розповідь про кумедну пригоду, що сталася з майстром Свиридом – «його добрі люди звали Попсуй-мастер» [4, 527], яка проектується далі автором на ставлення ляхів до русинів), «Із поучень батька синові» (поетична відповідь батька на запитання сина, як виготовити бочку – з докладним описом усіх етапів та учасників цієї роботи), «З екзамену» (скарга кандидата, який провалив іспит на вчительський диплом).

Цікавим різновидом використання рольового тексту в творчості І. Франка є його стилізація під жанрову форму листа. Відправником такого листа зазначено не автора, а уявного персонажа, як, наприклад, це має місце у рольовому «Листі із Бразилії» І. Франка, авторство якого переадресовано одній із багатьох українських заробітчанин – жінці на ім'я Олеся. До жанру віршованого рольового листа І. Франко звертається й у поезії «Лист до Стефанії», який є відповіддю на «Лист із Бразилії».

Громадсько-політична сфера. Герої громадсько-політичної сфери є особами, належними до певного суспільного прошарку, що мотивує їхній світогляд і напрямок діяльності: «Думи пролетарія», «Ужас на Русі» (монолог «вірнопідданого» українця-русофіла), «Три арештантки» (сповідь трьох, заарештованих за різні «злочини» простих жінок), «Рубач (Із переказів народних)» (розповідь про алегоричну постать рубача – робітника із сокирою, який рішуче вказує шлях і перспективи політичної боротьби за свої права молодому і незрілому правдошукачу), «До штурму» (монолог людини, яка перебуває на службі у

царя-тирана, але жалкує за тим, що змушена придушувати виступи борців за свободу), «Пісня руського бурсака» (знімченого перспективою кар'єрного зростання), «Смертельно ранений» (передсмертні слова борця-патріота), «Пісня руських хлопів-радикалів» (які висловлюють свою незгоду із політикою панівного імперського режиму), «Марш галицько-руських «твердих» (що виступають за «олітературення» галицької говірки шляхом запровадження до неї елементів староруської мови), «Патріот» (від імені псевдопатріота-запроданця).

Культурно-історична сфера. Герої культурно-історичної сфери репрезентують коло осіб історичного та культурного минулого тієї або тієї країни. Різновидом такого рольового героя у поезії І. Франка є узагальнений персонаж твору «Конкістадори», що відображає психологію та життєві переконання учасників іспанських та португальських загарбницьких походів:

*Що за нами, хай навіки
Вкриє попіл життєвий!
Або смерть, або перемога! -
Се наш оклик бойовий!
До відважних світ належить,
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
Нову, кращу вітчизну!* [4, 106].

Персоніфікований тип. Внутрішніми різновидами персоніфікованого типу власне рольового героя є істоти тваринного світу, рослини, природні об'єкти та явища, технічні вироби, механізми, абстраговані поняття, різноманітні предмети людського ужитку. Прикладами рольового монологу героя персоніфікованого типу (засвідченого вже заголовками творів) у ліриці І. Франка є поезії «Човен», «Оси», «Україна мовить», «Рибачка» (представлено монолог рибки), «Звірячий парламент» (Уривок політичної байки), «Меморандум будяків».

Формально-рольовий тип та його суб'єктні форми. Формально-рольовий тип героя представлений у поетичних творах героєм, суб'єктний потенціал якого чітко не відокремлений від вираження власне авторської свідомості. Відтак, формально-рольовий тип героя виступає як специфічна синкретична суб'єктна форма, яка поєднує майже не дистанційовані форми суб'єктного вияву автора і його (у даному разі) псевдо- або квазі-рольового героя. Основою такого синкретизму є те, що суб'єкт мовлення цього рольового типу є носієм світогляду, який фактично є ідентичним чи, принаймні дуже близьким авторському. В межах даного рольового ракурсу логічно виділити два типи героїв: героя-маску і героя-емблему.

Герой-маска. Герой-маска – це формально-рольовий суб'єкт поетичного мовлення, типологічно співвіднесений із такою суб'єктною формою вираження авторської свідомості, як ліричний герой. Типологічна «маскова» співвід-

несеність рольової і ліричної іпостасі суб'єктного вияву авторської свідомості практично ще не досліджена у сучасному літературознавстві, проте чимало науковців констатують факти її наявності.

Герой-емблема. Останній – узагальнений тип рольового героя, на відміну від власне маскового, може бути означений як емблематичний. Героями-емблемами рольової лірики виступають так звані вічні образи світової літератури (Дон Кіхот, Дон Жуан, Гамлет, Отелло, Фауст та ін.) або такі, що типологічно можуть бути з ними співвіднесені (певні узагальнені соціальні типи, пов'язані із професійною діяльністю людини, її громадською позицією, родинним статусом тощо).

Для виокремлення маскового героя емблематичного типу, з одного боку, є цілком певні логічні підстави, оскільки повторюваність тієї або тієї літературної маски у творчості багатьох поетів – факт беззаперечний. З іншого боку, суб'єктний статус рольового амплуа героя цього типу є доволі проблематичним, оскільки світоглядна позиція, означена у його особі, може бути як наближена до авторської, точніше суб'єктно модифікована ним з певною художньою метою, так і цілком дистанційована від неї у тому випадку, коли цей герой об'єктивований у творі у межах загальноуживаної стандартизованої моделі, стереотипність якої деформується художньою стратегією обраного автором у даному разі (творі) суб'єктного ракурсу. До маскового героя емблематичного типу лірики І. Франка слід віднести рольового персонажа його поезії «Каменярі». «Каменярі» – один з найбільш відомих і знакових творів І. Франка, зміст якого асоціюється тепер із його життєвим кредо і у вигляді своєрідної поетичної емблеми вживається на метафоричне означення його постаті – «Великий Каменяр».

Прикметною ознакою рольової лірики І. Франка є й застосування прийому, який, за аналогією з відомим засобом поетичної стилістики, можна було б назвати статевою інверсією. Суть цього художнього прийому полягає у переадресації автором права виступати суб'єктом мовлення у творі рольовому персонажеві, відмінному від нього за гендерною ознакою. Іншими словами, статева інверсія має місце у поетичних творах, фактичним автором яких є чоловік, а особою, що виступає як суб'єкт мовлення, – жінка. У поетичному доробку І. Франка такі рольові тексти представлено поезіями «Сурка», «У цадики», «Матрона-комірниця», «Притичина», «Лист із Бразилії»

Цікавим явищем в українській рольовій ліриці кінця XIX – початку XX ст. стало й застосування прийому танатологічної інверсії, що переадресувала авторство рольового монологу поетичного тексту померлій особі або особі, яка сама про рокує свою близьку смерть. Семантика рольової танатологічної інверсії в українській поезії кінця XIX – початку XX ст. значною мірою була нав'язана появою опублікованої 1896 року поетичної збірки

І. Франка «Зів'яле листя», у якій автор вдався до зазначеного прийому і яка спричинила значний суспільний резонанс серед тодішніх читачів та літературних критиків. Рольовий статус головного героя, суб'єкта поетичного мовлення сам І. Франко визначив у передмові до першого видання «Зів'ялого листя», де він зазначив, що його збірка – це перероблений поетичний щоденник молодого самогубця, який наклав на себе руки внаслідок нещасливого кохання: «Герой отсих віршів той, що в них виявляє своє «я», небіжчик. Був се чоловік слабої волі та буйної фантазії, з глибоким чуттям, та мало спосібний до практичного життя. /.../ Герой отсих віршів ...раз у своїм житті здобувся на рішучий крок і пустив собі кульку в лоб. /.../»

Тільки в кілька місяців по його смерті припадком дістався мені в руки його дневник – пом'ятий та поплямлений зшиток, писаний прихапцем, ночами. Я неохітно взявся читати його і довго мучився, поки дочитав до кінця. Дневник писаний був безладно; були се переважно ліричні оклики, зітхання, прокляття та бичування себе самого, а оповідання про факти дуже мало. Я вирозумів лиш стільки, що небіжчик влюбився був у якусь панночку, дістав від неї коша (видно, розумна панночка була, знала, який муж їй непотрібний), а потім мучився своєю любов'ю довгі літа, поки його улюблена не вийшла заміж. Тоді він покінчив з собою.

Виміркувавши отсю фактичну основу дневника, я почав уважніше прочитувати поодинокі його частини. Багато там було недотепної мазанини, багато немудрого філософування та незрозумілих докорів, – та серед тої половини попадалися місця, повні сили і виразу безпосереднього чуття, місця такі, в котрих мій покійний приятель, хоч загалом не сильний у прозі, видобував із своєї душі правдиво поетичні тони. Отсі місця робили на мене сильне враження. Вдумуючися в ситуацію, в духовий настрій автора дневника, я пробував передати ті місця віршованою мовою і пускаю їх отсе в світ» [2, 119–120].

Як відомо, в основі сюжету «ліричної драми» частково покладені біографічні факти з життя самого І. Франка. Це, зокрема, обставини його кохання спочатку до Ольги Рошкевич, далі – до княгині Юзефи Дзвонковської, потім – до Целіни Журовської, яка так і не стала його дружиною. Водночас, автор не отожднює себе із ліричним героєм драми, що часто робили його критики, звинувачуючи автора у надмірному і загалом не властивому йому песимізмі і декадентстві. У передмові до другого видання збірки «Зів'яле листя» І. Франко охарактеризував суб'єктний статус її героя як «літературну фікцію»: «Давати ключ до пояснення поодиноких із тих віршів не бачу потреби; мені здається, що й без автобіографічного ключа вони мають самостійне літературне значення» [2, 121].

Маска формально-рольового героя, яку застосував І. Франко у збірці «Зів'яле листя», викликала численні наслідування в поетичній творчості його сучасників – О. Маковея (поетичний цикл «Semper idem (З теки скентика)»), П. Карманського (збірка «З теки самоубийця»), А. Кримського (поетичні цикли «Кохання по людському» й «Нечестиве кохання» зі збірки «Пальмове гілля»), С. Чарнецького (збірка «В годину сумерку»), Б. Лепкого (цикл «Снишся мені» із збірки «Поетіє, розрадо одинока») та ін.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Проблему встановлення чітких понятійних меж між окреслюваними в тих або тих типологічних моделях побудови суб'єктної сфери ліричного твору й на сьогоденнішній день навряд чи можна вважати вирішеною остаточно. Загалом, аналіз специфіки суб'єктної організації ліричного твору свідчить про те, що межі між виокремлюваними дослідниками суб'єктивними формами вираження авторської рольової свідомості є достатньо умовними і відкритими для різних типів художньої взаємодії, суб'єктного синкретизму, який, зрештою, і уможливило феномен ліричного багатоголосся.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бройтман С. Н. Суб'єктная структура русской лирики XIX – начала XX века в историческом освещении. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка.* 1988. Т. 47. № 6. С. 527–538.
2. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. К. : Наукова думка, 1976. Т. 1 : Поетія. 503 с.
3. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. К. : Наукова думка, 1976. Т. 2 : Поетія. 545 с.
4. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. К. : Наукова думка, 1976. Т. 3 : Поетія. 448 с.

REFERENCES

1. Brojtmann S. N. Sub'ektnaya struktura russkoy liriki XIX – nachala XX veka v istoricheskom osveshchenii. *Izvestiya AN SSSR. Seriya literatury i yazyka.* 1988. T. 47. # 6. S. 527–538.
2. Franko I. Ya. Zibrannia tvoriv : u 50 t. K. : Naukova dumka, 1976. T. 1 : Poeziia. 503 s.
3. Franko I. Ya. Zibrannia tvoriv : u 50 t. K. : Naukova dumka, 1976. T. 2 : Poeziia. 545 s.
4. Franko I. Ya. Zibrannia tvoriv : u 50 t. K. : Naukova dumka, 1976. T. 3 : Poeziia. 448 s.

ROLE-HERO TYPES IN IVAN FRANKO'S LYRICS

Moroz Liudmyla Volodymyrivna

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Foreign Languages
Rivne State University of the Humanities
Plastova 31, Rivne, Ukraine*

The article deals with the artistic phenomenon of role lyrics as a poetic text constructed in the form of a holistic speech statement and organized from a person who is distanced from the author and can not be identified taking into consideration biographical, socio-historical or gender status of the speech subject as well as the range of moral, ethical, ideological, aesthetic, existential values and representations submitted by him.

A separate type of role lyrics includes poetic texts that are generally constructed in the form of the expression of one or more characters while the author's representation is minimized in them to some separate and fragmentary replicas which function as a specific frame element that formally combines submitted representational forms. On the contrary, it does not transfer them into the artistic plane concerning auto-psychological form of expression. This type of role-playing lyricism is constructed in the form of a monologue or a dialogue with two or more characters or a role dramatic scene where the author's voice acts as a remark linking the voices of poetic speech subjects.

The article analyzes the problems of literary critics' theoretical searches in their studies related to the lyrics subject organization specifics. It makes an attempt to characterize the spectrum of poetic speech subjects in role lyrics.

An attempt is also made to typologize the role types of author's consciousness expression in Ivan Franko's lyrics. The varieties of the hero's character actual role-type (i.e. personalized and personified) are analyzed as well.

The hero's actual role-type is defined as the type when degree of objectification confirms his categorical (at least, outwardly declared) non-identity with the author himself motivated by biographical, socio-professional, existential, etc. incompatibility.

Formal role type is represented by a hero whose subject potential is not clearly separated from the expression of the author's consciousness itself. Thus, the formal role type of the hero acts as a specific syncretic subjective form which combines nearly distanced forms of author's subjective manifestation and (in this case) his pseudo- or quasi-role-hero.

The article also deals with the problems related to the methods of composite and speech design of poetic role-text. It outlines conceptual and substantive points which reveal themselves at the level of ideological and thematic concepts of expression.

Key words: *role lyrics, auto-psychological lyrics, role-playing hero, personalized type of hero, personified type of hero, hero-mask, hero-emblem.*